

H. VAN RHEENEN

DE DEELNAME AAN HET LAGER ONDERWIJS IN DE BEIDE LIMBURGEN (1846-1914)

Vergelijking van maatschappelijke ontwikkelingen over de grenzen heen is in de negentiende eeuw een schier onbegonnen werk. De basisgegevens verschillen te zeer. Men kan slechts eenvoudig beginnen. Over de deelname aan het lager onderwijs in Nederlands-Limburg en Belgisch-Limburg gedurende de periode 1840-1914 kan voorlopig niet veel meer worden geboden dan een inventarisatie van de cijfers, een voorzichtige aanzet tot interpretatie en enkele aanwijzingen tot verder onderzoek. De kwaliteit van het onderwijs, dat wil zeggen de inhoudelijke kant van het onderwijs, moet nog buiten beschouwing worden gelaten.

Het beginpunt van dit onderzoek wordt gemarkeerd door het uiteengaan van de beide Limburgen in 1839, het eindpunt door de inval van Duitsland in België in 1914. Vóór 1839 maakte Limburg enkele decennia lang politiek en onderwijskundig een vrij identieke ontwikkeling door. Een uitzondering hierop vormde in de jaren dertig van de vorige eeuw de stad Maastricht. Beschrijvingen over het lager onderwijs in deze periode zijn onder andere te vinden bij Brepoels, De Vroede en Tagage.¹

Zoals Knippenberg² terecht stelt, is de ontwikkeling van de deelname aan het onderwijs, in casu het lager onderwijs, niet los te zien van de veranderingen aan de "aanbodzijde". Daarmee bedoelt hij de voorzieningen die scholing mogelijk maken, zoals onderwijswetgeving, schoolgebouwen, onderwijzers en financiële middelen. Een onderzoek naar één of meer van deze elementen zou in dit kader al te ver voeren. Hier zal slechts aandacht worden besteed aan enkele ingrij-

¹ J. Brepoels, *Het lager onderwijs in de provincie Limburg (1815-1830)* (Maaslandse Monografieën; 22), Assen-Amsterdam 1976; S. Tagage, Schets van het lager onderwijs in Maastricht 1794-1840, in: *Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg*, XCVIII-XCIX(1962-1963), pp. 215-306; M. de Vroede, Onderwijs en opvoeding in de Zuiderlijke Nederlanden 1815-circa 1840, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, (deel 11), Weesp 1983, pp. 128-144.

² H. Knippenberg, *Deelname aan het lager onderwijs in Nederland gedurende de negentiende eeuw*, Amsterdam 1986, p. 16.

pende overheidsmaatregelen om bepaalde ontwikkelingen in de deelnamecijfers te verklaren. Aparte aandacht wil ik wel aan de schoolstrijd geven omdat de schoolstrijd in Nederlands-Limburg niet, maar in Belgisch-Limburg wel van invloed is geweest op de onderwijsdeelname, althans in een bepaalde periode. Andere factoren die de deelname aan het lager onderwijs kunnen hebben beïnvloed, zoals de wet op de kinderarbeid, de welvaartsstijging of -daling en het werk van de ethische beweging, zullen evenmin aan de orde komen.

De maatregelen van de overheid

Het lager onderwijs van 1806-1839 in Limburg

De lager onderwijswet van 3 april 1806 heeft de inrichting van het lager onderwijs gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw bepaald. Deze wet legde de basis voor de reorganisatie van het lager onderwijs. Zij bestaat uit 21 artikelen en een aantal bijlagen. Eén van die bijlagen is het Reglement. Hierin is de doelstelling voor het onderwijs opgenomen: het opleiden tot christelijke en maatschappelijke deugden. Verder werd het klassikaal onderwijs in plaats van het hoofdelijk onderwijs ingevoerd en werd het schooltoezicht ingesteld. Er mocht geen school meer worden opgericht en er mocht geen personeel meer worden aangesteld zonder toestemming van het schooltoezicht.

De nieuwe maatregelen boekten in het noorden - Limburg werd in deze periode tot het zuiden van het Koninkrijk der Nederlanden gerekend - al vrij snel succes. Uit een onderzoek, dat de overheid in 1815-1816 instelde naar de situatie in het lager onderwijs in de zuidelijke provincies, bleek het daar met het lager onderwijs veel slechter te zijn gesteld dan in het noorden.³ De regering heeft getracht de zuidelijke provincies zo snel mogelijk op hetzelfde onderwijsniveau te krijgen als het noorden. Limburg zou echter tot het begin van de jaren twintig van de vorige eeuw moeten wachten om van de onderwijsvernieuwingen te kunnen profiteren. Toen volgde

³ M. de Vroede, *Uitbreiding van het onderwijs 1815-1845*, in: Philippe Annaert et al.; vert. F. Ollevier et al., *De lagere school in België, van de middeleeuwen tot nu*, (Katalogus van de tentoonstelling, gehouden in de ASLK-Galerij 10 oktober-11 januari 1987), Brussel 1986, p. 119.

een korte periode van vooruitgang, al golden de verbeteringen niet voor alle delen van de provincie in gelijke mate.⁴ Maar op het moment dat het Voorlopig Bewind in 1830 de onafhankelijkheid van België proclameert, kwam er direct weer een einde aan de centralistische onderwijspolitiek van koning Willem I.⁵ Het schooltoezicht viel weg en men mocht weer vrij scholen oprichten.

De maatregelen van de overheid ten aanzien van het lager onderwijs in Nederland en België vanaf 1840

Nederland

In Nederland is in de tweede helft van de negentiende eeuw driemaal een nieuwe lager onderwijswet afgekondigd, namelijk in 1857, in 1878 en in 1889. Van Hoorn⁶ geeft de teksten van deze wetten.

De wet van 1857 bood de vrijheid naast openbare scholen, scholen van een bijzondere richting te stichten. Deze scholen werden niet gesubsidieerd. De wet beoogde verder te bevorderen dat steeds meer leerlingen daadwerkelijk van het onderwijs gebruik zouden gaan maken, voor langere tijd naar school zouden gaan en verlangde een verbetering van de kwaliteit van het onderwijs. Het vakkenpakket moest worden uitgebreid. Er werden hogere eisen gesteld aan de gebouwen en de salarissen van het onderwijzend personeel moesten omhoog. Om dit alles te bereiken, moest veel geld op tafel komen, juist op een moment dat de overheid steeds minder ging subsidiëren en de verantwoordelijkheid steeds meer bij de gemeenten legde. Die bleken daartoe evenwel niet bereid.

De belangrijkste wijzigingen van de wet van 1878 hielden in dat het nuttige handwerken als verplicht vak voor meisjes in het vakkenpakket werd opgenomen en de klassen kleiner werden. Het Rijk nam voor 30% de subsidiëring van het openbaar onderwijs op zich. Daar stonden zich de christelijke partijen zeer aan, met als gevolg een schoolstrijd.

⁴ Brepoels, *Het lager onderwijs*, pp. 314-321.

⁵ K. de Clerck, *Momenten uit de geschiedenis van het Belgische onderwijs*, Antwerpen 1975, p. 5.

⁶ I. van Hoorn, *De Nederlandsche schoolwetgeving voor het lager onderwijs 1796-1907*, Groningen 1907.

De wijzigingen in 1889 hielden onder andere in dat onder bepaalde voorwaarden ook aan bijzondere scholen subsidie kon worden verleend.

In 1900 werd uiteindelijk de leerplicht (zes jaar) ingevoerd. Volgens Boekholt⁷ had de invoering van de leerplicht veel meer betekenis voor het terugdringen van het relatieve dan van het absolute schoolverzuim. Onder relatief schoolverzuim wordt verstaan dat leerlingen onregelmatig en niet een aantal jaren achtereen onderwijs volgden. Onder het absolute schoolverzuim wordt verstaan dat kinderen helemaal niet naar school gingen. Uit onderstaande tabel 1 blijkt niettemin dat ten aanzien van het absolute schoolverzuim van het aantal zes- tot twaalfjarigen in Limburg de verlaging van het absolute schoolverzuim veeleer als een trendmatige ontwikkeling moet worden gezien, die in het eerste decennium van de twintigste eeuw zelfs geen versnelling doormaakte. Ten aanzien van het relatieve schoolverzuim heb ik geen gegevens aangetroffen.

Tabel 1. Deelname aan het onderwijs van 6- tot 12-jarigen, 1879-1909

Jaar	totaal kinderen	6- tot 12-jarigen totaal leerlingen	in %
1879	31384	25598	81.5
1889	35145	29310	83.4
1899	36140	31577	86.7
1909	45762	40741	89

Hieruit mogen niet al te veel conclusies worden getrokken. Opge-merkt moet worden dat er verschil blijft bestaan tussen de maatregelen die de Rijksoverheid nam ten aanzien van het onderwijs en de daadwerkelijke uitwerking hiervan op provinciaal niveau.⁸

⁷ P.Th.F.M. Boekholt, *Onderwijsgeschiedenis*, Zutphen 1991, p. 34.

⁸ Boekholt, *Onderwijsgeschiedenis*, p. 35.

België

In België is in de tweede helft van de negentiende eeuw viermaal een onderwijswet afgekondigd. De wet van 1842⁹ plaatste godsdienst en moraal vooraan onder de verplichte vakken. Het reglement van inwendige orde van 1846 regelde dat het hele onderwijs in een religieuze sfeer diende te worden gegeven. De gemeenten werden verplicht een lagere school op te richten of te onderhouden. In plaats van nieuwe scholen op te richten mochten ook bestaande scholen worden aangenomen, de zogenaamde aangenomen scholen. De geestelijkheid mocht toezicht blijven uitoefenen op het onderwijs. Verder rustte op de gemeenten de verplichting gratis onderwijs te verstrekken aan behoeftige kinderen.¹⁰

De wet van 1879 hield in dat de gemeenten zelf een lagere school moesten oprichten. Het was niet langer toegestaan een vrije school aan te nemen. Godsdienst maakte geen deel meer uit van de verplichte vakken. Het toezicht op de scholen werd uitgeoefend door de gemeentelijke overheid, de kantonnale inspecties, de hoofdinspecteurs en de schoolcommissies. Deze wet leidde tot een regelrechte "schooloorlog".¹¹ De geestelijkheid dreigde met sancties tegen de onderwijzers van deze scholen en tegen de families die hun kinderen naar zulke scholen stuurden. Het gevolg was dat een groot aantal nieuwe vrije scholen werd opgericht.

De wet van 1884 regelde dat het lager onderwijs niet langer een staatszaak was. Iedere gemeente moest tenminste één school hebben, maar dit mocht weer een aangenomen vrije school zijn. Godsdienstonderwijs mocht worden gegeven bij de aanvang of aan het einde van de lessen.¹²

De wet van 1895 bepaalde dat voortaan staatssubsidies naar zowel de gemeentelijke, de aangenomen als naar de niet aangenomen vrije scholen gingen. De subsidie was echter niet gelijk. Het godsdienstonderwijs werd op de lagere school weer een verplicht vak.¹³

⁹ M. de Vroede, *Onderwijs 1840-1878*, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, (deel 13), Haarlem 1978, pp. 111-125, p. 117.

¹⁰ De Clerck, *Momenten uit de geschiedenis*, p. 16.

¹¹ De Clerck, *Momenten uit de geschiedenis*, p. 55.

¹² De Clerck, *Momenten uit de geschiedenis*, p. 64.

¹³ De Clerck, *Momenten uit de geschiedenis*, p. 73.

In 1914 werd de leerplicht voor zes- tot veertienjarigen ingevoerd; de staatstoelagen werden gelijk verdeeld over alle scholen. Deze nieuwe regeling kon evenwel niet direct worden toegepast omdat al in augustus 1914 Duitse troepen België binnenvielen.

De schoolstrijd in de beide Limburgen

Tot 1860 kende Nederlands-Limburg hoofdzakelijk openbaar lager onderwijs. Dit onderwijs werd beheerd en gefinancierd door de gemeenten. Officieel moest dit onderwijs volgens de wet algemeen-christelijk van karakter zijn, maar in feite had het een katholiek karakter.¹⁴ Toen echter tussen 1860 en 1870 de schoolstrijd in Nederland opblaaste, vond ze zeker ook weerklank in Limburg. Toch had dit niet tot gevolg dat er veel bijzondere scholen in deze provincie werden opgericht. Net als elders in ons land kampte men in Nederlands-Limburg met een tekort aan financiële middelen om bijzondere scholen op te richten. Daarbij kwam dat de Nederlands-Limburgse bevolking het verschil tussen katholieke openbare en katholieke bijzondere scholen niet zag.¹⁵ Na 1900 veranderde er veel door de grote migratie naar de mijnstreek. Veel andersdenkenden vestigden zich er. Zij vormden een bedreiging voor de godsdienstige homogeniteit op de scholen. In deze periode laaide de schoolstrijd in Nederlands-Limburg dan ook op, hetgeen betekende dat na 1910 het aantal bijzondere scholen in deze provincie sterk toenam.

In Belgisch-Limburg, net als in heel België, is de schoolstrijd van meer betekenis geweest dan in Nederlands-Limburg, maar niet dan in de rest van Nederland. Voor de "schooloorlog" genoot het lager onderwijs aan de gemeentescholen het vertrouwen van de ouders.¹⁶ Na het aannemen van de wet van 1878 is dit vertrouwen verdwenen. De ouders haalden de leerlingen massaal van de gemeentescholen en stuurden ze naar de nieuw opgerichte vrije scholen. In december 1883 waren er alleen al in Belgisch-Limburg 38 totaal lege gemeentescholen.¹⁷ Het had even geduurd, want de mogelijkheid de kinderen

¹⁴ J.P.A. van Vugt, De verzuiling van het lager onderwijs in Limburg 1860-1914, in: *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum*, (1980), deel 10, pp. 17-60, p. 19.

¹⁵ Van Vugt, De verzuiling, p. 20.

¹⁶ De Vroede, *Onderwijs 1840-1878*, p. 120.

¹⁷ P. Verhaegen, *De schoolstrijd in België*, Gent 1906.

naar vrije scholen te sturen bestond niet meteen. Het oprichten van nieuwe scholen kostte tijd.

De deelname aan het lager onderwijs

In deze paragraaf zal worden bekeken hoe de deelname aan het lager onderwijs zich vanaf 1845 heeft ontwikkeld in Nederlands-Limburg en Belgisch-Limburg. Onder de deelname aan het lager onderwijs versta ik dan het aantal kinderen dat op enig moment in een jaar aan het lager onderwijs deelnam. Gekozen is voor de maanden december en januari. De cijfers bereiken in die maanden hun top. De deelname aan het lager onderwijs was in de winterperiode hoger dan in de zomer. Deze wisselende seizoensdeelname vinden we zowel in Nederlands-Limburg als in Belgisch-Limburg.

Niet alle leerlingen volgden lager onderwijs aan een gewone dagschool. Een aantal leerlingen volgde gedeeltelijk ook lessen aan een avondschool, een aantal volgde uitsluitend onderwijs aan een avondschool en een aantal volgde huisonderwijs. Ik heb me bij het verzamelen van de deelnamecijfers zoveel mogelijk beperkt tot de leerlingen die uitsluitend dagonderwijs volgden en een lagere school bezochten.

Onder lager onderwijs moet in de negentiende eeuw over het algemeen worden verstaan het leren lezen, schrijven en eenvoudig rekenen. Het niveau van het onderwijs en wat de leerlingen daadwerkelijk leerden is moeilijk te achterhalen. Er zijn wel incidentele gegevens over, maar die zal ik hier niet bespreken. Voor de deelname aan het lager onderwijs in Nederlands-Limburg heb ik me gebaseerd op de gegevens, verkregen uit de "Verslagen nopens den staat der hooge, middelbare en lagere scholen".¹⁸ Voor de deelname aan het lager onderwijs in Belgisch-Limburg heb ik me gebaseerd op de gegevens uit de "Exposés de Limbourg" en de "Rapports triennaux sur la situation de l'instruction primaire" van de Belgische rijksoverheid.¹⁹

¹⁸ *Verslag nopens den staat der hooge, middelbare en lagere scholen in het Koninkrijk der Nederlanden*, over 1848-1914, 's-Gravenhage 1850-1915.

¹⁹ *Exposé de la situation administrative de la Province de Limbourg fait au conseil provincial par la députation permanente*, dans les sessions 1836-1913, Liège 1836-1842, Hasselt 1843-1914; *Rapport triennal sur la situation de l'instruction primaire en Belgique*, over de jaren 1848-1914, m.u.v. de jaren 1894-1899 en 1903-1905, Bruxelles 1849-1927.

Er zal een overzicht volgen van de absolute en relatieve deelname aan het lager onderwijs in Nederlands-Limburg en Belgisch-Limburg. Onder absolute deelname wordt nu verstaan het aantal leerlingen dat deelneemt aan het lager onderwijs en onder relatieve deelname het aantal kinderen uit een bepaalde leeftijdsgroep dat deelneemt aan het lager onderwijs. Beide worden uitgedrukt in procenten. Voor het berekenen van het aantal kinderen in de verschillende leeftijdscategorieën is gebruikgemaakt van de gegevens uit de volkstellingen, gehouden in Nederland en België.²⁰

Bij het beoordelen van de deelnamecijfers, zoals die zijn gegeven in de "Verslagen nopens den staat der hooge, middelbare en lagere scholen", moet met het volgende rekening worden gehouden. De criteria die de overheid voorschreef om de leerlingen te tellen, waren niet altijd even duidelijk. Bijvoorbeeld vanaf 1862 moest men de leerlingen tellen die tot de school "behoorden". Moest men dan de daadwerkelijk op een bepaald tijdstip van het jaar op school aanwezige leerlingen tellen of moest men het aantal op school ingeschreven leerlingen tellen? Dezelfde problemen komen we tegen met betrekking tot de deelnamecijfers die de Belgische overheid opgaf. Aan het einde van onze statistische exercitie volgt een vergelijking van de deelname aan het lager onderwijs te geven tussen Nederlands-Limburg en Belgisch-Limburg.

Een overzicht van de deelnamecijfers

Nederlands-Limburg

De absolute deelname van leerlingen aan het lager onderwijs

Voor het verzamelen van de absolute deelnamecijfers heb ik gebruikgemaakt van de gegevens, zoals die te vinden zijn in de "Verslagen

²⁰ *Staten van de bevolking der steden en gemeenten van het koninkrijk der Nederlanden op den 1 januari 1840, naar aanleiding der jonste algemeene volkstelling. Staat den bevolking van het hertogdom Limburg op den eersten januari 1840, 's-Gravenhage 1941; Uitkomsten der derde t/m der negenden tienjaarlijkse volkstelling in het Koninkrijk der Nederlanden, 's-Gravenhage 1853, 1864, 1875, 1881, 1891, 1901, 1911; Statistique de la Belgique. Population recensement général du 1846, 1856, 1880 t/m 1910, Bruxelles 1849, 1859, 1884, 1893, 1903, 1916.*

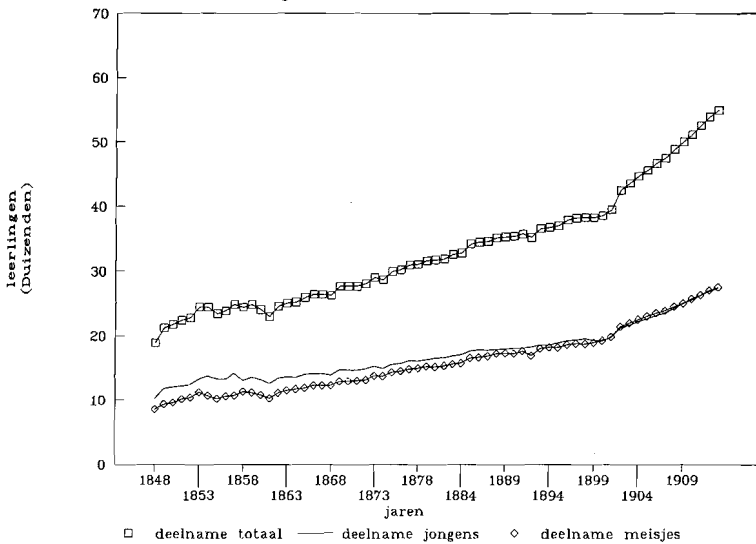
nopens den staat der hooge, middelbare en lagere scholen in het Koninkrijk der Nederlanden". Het zijn de cijfers die het Rijk zelf heeft gebruikt om het schoolbezoek aan te geven, overigens zonder de voorbehouden die ik ten aanzien van deze materie hiervoor heb gemaakt. Tabel 2 in bijlage I geeft een overzicht van het absolute aantal leerlingen, het absolute aantal jongens en het absolute aantal meisjes onder hen.

Kennelijk was de Rijksoverheid van mening dat de cijfers een hoge mate van accuraatheid waarborgden. Dat was in ieder geval zo vanaf 1877, want toen ging zij over tot het geven van zogenaamde gecorrigeerde lijsten. Daarin werden de gegevens verwerkt van leerlingen die niet in een bepaalde provincie woonden, maar daar wel onderwijs genoten. Deze categorie leerlingen werd van het deelnamecijfer in de desbetreffende provincie afgetrokken. Het aantal leerlingen dat in de betreffende provincie woonde, maar elders onderwijs genoot, werd vervolgens weer bij het deelnamecijfer opgeteld.

Vanaf 1877 telde men voor dit soort berekeningen alle leerlingen. Vanaf 1887 telde men voor de gecorrigeerde lijsten alleen de leerlingen boven de zes jaar en beneden de twaalf jaar, vanaf 1900 die van zeven jaar tot beneden de dertien jaar. Wanneer we de uitkomsten van de gecorrigeerde en niet-gecorrigeerde lijsten naast elkaar zetten, dan blijkt dat door deze berekeningen nauwelijks veranderingen in de deelnamecijfers optreden. Ook zijn er geen belangrijke verschillen ten aanzien van de deelname van jongens en meisjes die elders onderwijs genoten en omgekeerd. Om deze redenen heb ik deze correcties verder buiten beschouwing gelaten. Wel zijn deze gegevens verwerkt in tabel 3 van bijlage I.

Hoe ging het nu met de participatie aan het lager onderwijs? Grafiek 1 geeft de groei weer in de absolute deelname van jongens, meisjes en van alle kinderen in duizendtallen.

Grafiek 1. De absolute deelname aan het lager onderwijs in Nederlands-Limburg

Deze grafiek geeft de indruk dat de groei van het aantal deelnemers aan het lager onderwijs in de periode van 1848 tot 1913 een vrij regelmatige is geweest. Slechts na \pm 1900 heeft er een flinke stroomversnelling plaatsgevonden. Maar omdat het hier om absolute aantallen gaat, kan dat liggen aan een veel snellere bevolkingsgroei. Daarnaast geeft de grafiek aan dat de deelname van het aantal jongens en het aantal meisjes vanaf 1900 gelijk opgaat. Om te komen tot een beoordeling zal eerst moeten worden bekeken in hoeverre de factor bevolkingsgroei van invloed is geweest. De absolute deelnamecijfers zullen moeten worden gerelateerd aan het aantal kinderen in de schoolgaande leeftijd.

Het aantal kinderen in de schoolgaande leeftijd

Het is moeilijk aan te geven op welke leeftijd de kinderen in de negentiende eeuw de lagere school bezochten. Men kende in die tijd geen minimum- en geen maximumleeftijd voor het volgen van onderwijs aan een lagere school. Ik heb de schoolgaande leeftijd

afgebakend tot de groep zes- tot veertienjarigen en bekijk deze leeftijdsgroep van 1849 tot 1910. Dat is geen eenvoudige opgave. Er bestaat verschil van mening over de omvang van de leeftijdsgroep die het lager onderwijs bezocht.

Bij Knippenberg²¹ vind ik een iets ander uitgangspunt. Hij neemt tot 1862 de groep vijf- tot veertienjarigen. Na 1862 neemt hij de groep zes- tot twaalfjarigen, omdat deze leeftijdscategorie schoolgaande kinderen vanaf dat moment in de "Verslagen" zijn opgenomen. In Limburg moet men de twaalf- en dertienjarigen steeds tot de schoolgaande jeugd rekenen. De deelname van twaalf- en dertienjarigen is aanzienlijk, namelijk ongeveer 17% (zie tabel 4 in bijlage I).

De leerlingen beneden de zes jaar reken ik niet tot de schoolgaande leeftijd omdat de deelname van leerlingen beneden zes jaar in 1862 slechts 5% van het totaal aantal leerlingen beslaat en in 1892 zelfs nog maar 1%. Ik acht deze groep beduidend minder van belang. Het aantal jongens en meisjes leerlingen is in deze groep meestal ongeveer gelijk (zie tabel 5 in bijlage I). Verder heb ik niet de indruk dat het aantal leerlingen beneden de zes jaar in de jaren vóór 1862 hoger zal zijn geweest dan de reeds genoemde 5%. Dit laatste baseer ik op de gegevens die bekend zijn over de deelname van leerlingen aan de bewaarscholen in Limburg.

Het aantal leerlingen dat deelnam aan het onderwijs op de bewaarscholen was in 1860 zeer gering. Dit aantal groeide vanaf dat moment flink, zeker wat betreft het aantal kinderen beneden de zes jaar. Hun aantal was veel groter dan de absolute daling van kinderen beneden de zes jaar op de gewone dagscholen voor lager onderwijs. Daarnaast steeg tot ongeveer 1875 het absolute aantal leerlingen beneden de zes jaar op de lagere school zelfs nog. Met andere woorden, het bewaarschoolonderwijs kreeg meer leerlingen, maar dit waren zeker in het begin niet direct leerlingen die voorheen aan het lager onderwijs deelnamen (zie hiervoor tabel 5 en 6 in bijlage I). Ik zal mij bij mijn berekeningen ten aanzien van de gehele periode voorts beperken tot de deelname van het aantal leerlingen, dat onderwijs volgde aan de dagscholen. Tot 1858 is niet duidelijk hoe de leerlingen werden geteld en tot welke type scholen zij werden gerekend. Knippenberg²² gaat voor 1862 uit van het schoolbezoek op

²¹ Knippenberg, Deelname aan het lager onderwijs, p. 78.

²² Knippenberg, Deelname aan het lager onderwijs, p. 78.

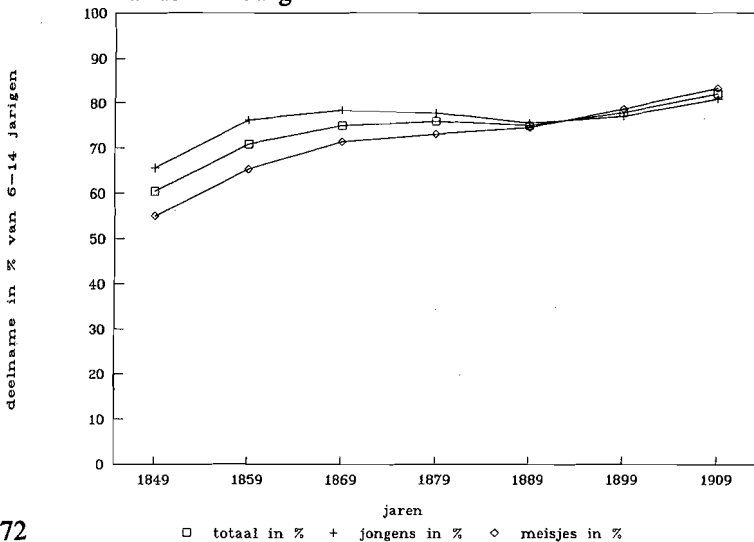
alle vormen van lager onderwijs (exclusief de bewaarscholen); na 1862 beperkt hij zich tot de dagscholen. Van 1858 tot 1862 zijn specificaties gegeven van de leerlingen, die de dagscholen, de avondscholen en de gecombineerde dag- en avondscholen bezochten. Uit de specificaties van 1858 tot 1862 blijkt dat het aantal leerlingen, dat in Limburg alleen aan de avondschoon lager onderwijs volgde niet erg groot is, slechts $\pm 2\%$. Ik neem daarom voor mijn berekeningen de deelnamecijfers van de dagscholen die vanaf 1858 bekend zijn.

De relatieve deelname van leerlingen aan het lager onderwijs

Tabel 2 in bijlage I geeft de groei weer van de deelname aan het lager onderwijs in relatie tot de groei van het aantal kinderen in de leeftijd van zes tot veertien jaar gedurende de periode 1848 tot 1909. Er wordt een uitsplitsing gemaakt van het aantal jongens en het aantal meisjes.

In grafiek 2 worden de uitkomsten in beeld gebracht. De eerste indruk is ontvullend. Rond 1850 zagen twee op vijf kinderen zelfs hartje winter nooit een school van binnen. Vlak voor de Eerste Wereldoorlog was dat nog altijd een op elke vijf.

Grafiek 2. Relatieve deelname aan het lager onderwijs in Nederlands-Limburg

Ook het verloop is merkwaardig. Uit tabel 2 in bijlage I en uit grafiek 2 blijkt dat in de periode 1849-1859 een grote toename in de relatieve deelname plaatsvond. Deze gold zowel voor de relatieve deelname van meisjes als voor die van jongens. Voor wat die laatste categorie betreft, is de top al bijna bereikt. Na nog een zeer kleine groei in de jaren zestig zal pas rond 1900 een gelijke participatiegraad van jongens worden bereikt. De ontwikkeling na 1859 verliep veel geleidelijker met een duidelijke terugval, zelfs een absolute afname in 1889. Deze daling in de groei kwam dus voornamelijk voor rekening van de jongens. Na 1889 stijgt de relatieve deelname weer, zij het heel langzaam. Dat was ook het geval nadat in 1900 de leerplicht was ingevoerd. Die had hooguit een bescheiden effect voor de deelname van de meisjes. Daarvan verscheen sinds 1899 een groter percentage op school dan van de jongens.

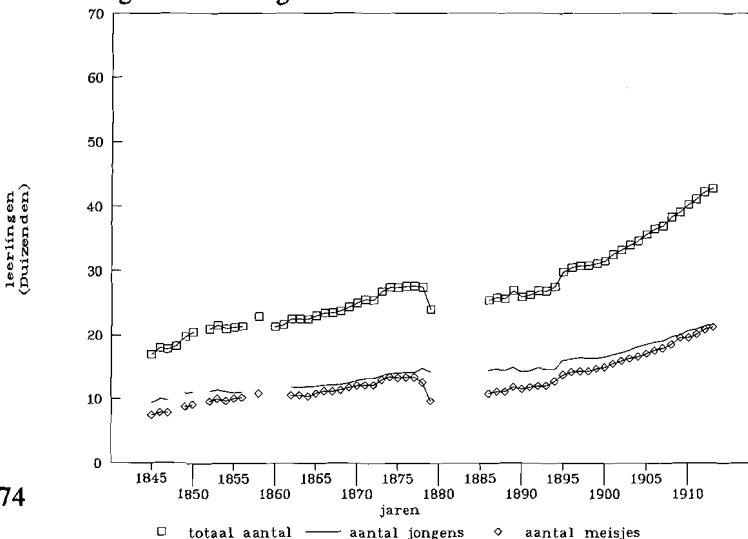
Belgisch-Limburg

De absolute deelname van leerlingen aan het lager onderwijs in Belgisch-Limburg

Ook hier moet vooraf uitvoerig worden gesproken over problemen met het verzamelen van de cijfers. Voor het bijeenbrengen van de absolute deelnamecijfers heb ik gebruikgemaakt van de gegevens, zoals gepubliceerd in het "Exposé de la situation administrative de la Provence de Limbourg fait au conseil provincial par la députation permanente" over de jaren 1836-1914. Dit zijn de provinciale verslagen van Belgisch-Limburg. Ik heb deze cijfers vergeleken met de cijfers van de verslagen van de Rijksoverheid, gedrukt in de "Rapports triennaux sur la situation de l'instruction primaire en Belgique" over de jaren 1846-1912. De cijfers uit deze verslagen vertonen geen of slechts zeer geringe afwijkingen van die in de "Exposés". Alleen het jaar 1857 vormt hierop een uitzondering. Omdat de provinciale verslagen jaarlijkse overzichten gaven en de rijksverslagen vaak slechts eenmaal in de drie jaar overzichten publiceerden, heb ik aan de gegevens uit de provinciale verslagen de voorkeur gegeven. Tabel 7 in bijlage II geeft een beeld van het absolute aantal leerlingen, nader uitgesplitst naar jongens en meisjes. Bij het bekijken van

deze cijfers moet rekening worden gehouden met het feit dat de nieuwe inspecteurs sinds 1878 de leerlingen telden die op de presentielijsten op de communale (gemeente)scholen voorkwamen en niet langer uitgingen van de opgaven in de inschrijvingsregisters. Uit de nieuwe tellingslijsten blijkt overigens dat het verschil in de inschrijvingslijsten en de presentielijsten vrijwel geheel voor rekening van de deelname van de meisjes komt. Grafiek 3 geeft de groei in absolute cijfers grafisch weer. De absolute deelname van jongens en meisjes en de absolute deelname van alle kinderen. Uit deze grafiek blijkt dat de deelname aan het lager onderwijs zeer geleidelijk stijgt gedurende de negentiende eeuw. De scherpe terugval rond 1880 hoeft niet per se in verband te worden gebracht met de schooloorlog die dat jaar uitbrak en, zoals we zagen, ouders deed besluiten massaal hun kinderen van school te halen. Minstens voor een deel kan ze worden verklaard door de nieuwe manier van tellen. Wel valt op dat de daling de meisjes onevenredig trof. Een forse stijging van de deelname vond plaats na 1895 en de meisjes halen vanaf 1895 de achterstand ten opzichte van de jongens in. Op het eerste gezicht lijken deze ontwikkelingen op die van Nederlands-Limburg. Om tot een nauwkeuriger beoordeling te komen van de groei van de deelname zal moeten worden gekeken naar de bevolkingsgroei. Hoe groot was het percentage jongens en meisjes dat naar school ging?

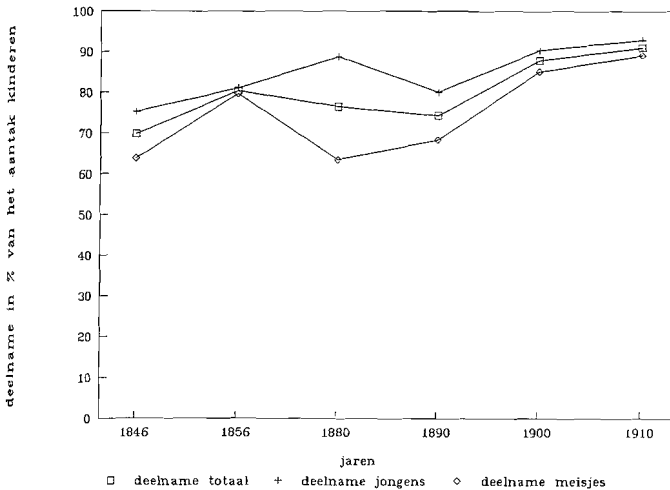
Grafiek 3. De absolute deelname aan het lager onderwijs in Belgisch-Limburg

De relatieve deelname van leerlingen aan het lager onderwijs in Belgisch-Limburg

In België bezochten kinderen de lagere school vanaf hun zevende tot hun veertiende jaar. De schoolgaande leeftijd is dus zeven tot veertien jaar. Voor het berekenen van de relatieve deelname ben ik van deze leeftijdscategorie uitgegaan. Tabel 7 in bijlage II geeft ook de deelname aan het lager onderwijs in procenten van het aantal kinderen in de leeftijd van zeven tot veertien jaar gedurende de periode 1846 tot 1910 weer, verder uitgesplitst naar jongens en meisjes. Er moet een kleine kanttekening bij worden gemaakt. Voor het berekenen van de procentuele deelname in 1880 moesten de cijfers over 1879 worden gebruikt omdat er voor 1880 geen gegevens beschikbaar zijn. Grafiek 4 laat het grillige verloop zien. In 1845 was de achterstand van de meisjes zeer aanzienlijk. In 1856 leek die ingehaald, maar dat bleek weldra schijn. In 1880 was de verhouding 89% om 63%. Kort vóór de Eerste Wereldoorlog was het nog steeds niet helemaal weggewerkt. Betekende dat nu dat de aandacht voor het onderwijs in Belgisch-Limburg geringer was dan in de Nederlandse buurprovincie? Het wordt hoog tijd de gegevens naast elkaar te zetten. De relatieve deelname van het totaal aantal kinderen in de schoolgaande leeftijd (zeven tot veertien jaar) en de relatieve deelname van jongens en meisjes in de schoolgaande leeftijd.

Grafiek 4. De relatieve deelname aan het lager onderwijs in Belgisch-Limburg

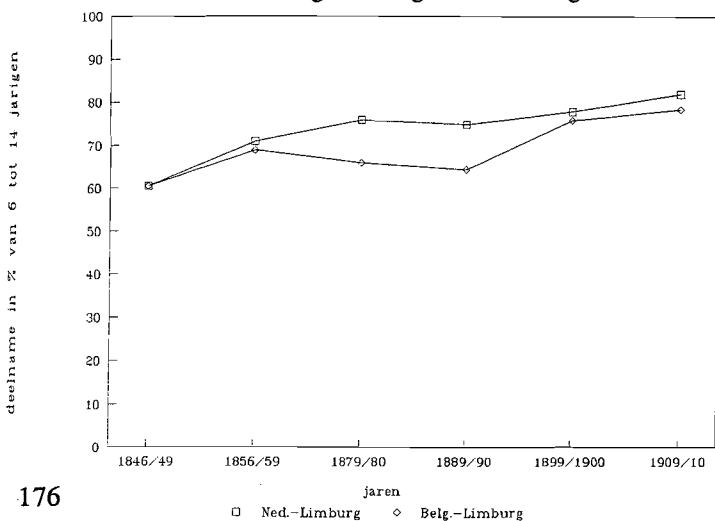

Een vergelijking in de deelnamecijfers tussen Nederlands-Limburg en Belgisch-Limburg

Het grootste probleem is weer van cijfermatige aard. In Nederlands-Limburg hadden onze gegevens betrekking op zes- tot veertienjarigen, in Belgisch-Limburg op zeven- tot veertienjarigen. Er dient een correctie te worden toegepast. Zij is niet van belang ontbloeit. Neem ik de groep zeven- tot dertienjarigen, dan krijg ik in Nederlands-Limburg in 1899 (zonder correctie) een deelname van boven de 100%. Gekozen werd voor de zes- tot veertienjarigen. Het had ook de groep zeven- tot veertienjarigen kunnen zijn. Voor de uitkomsten had het nauwelijks verschil gemaakt. Kennelijk hield men in Nederlands-Limburg de zesjarigen nog veelal thuis.

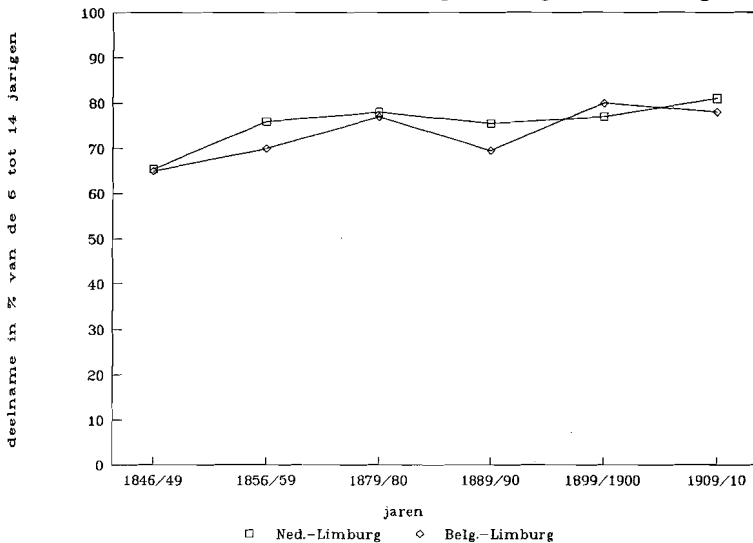
Grafiek 5 geeft de deelname in procenten weer van het aantal leerlingen ten opzichte van het aantal kinderen in de leeftijd zes tot veertien jaar in Nederlands-Limburg en Belgisch-Limburg tussen 1846 en 1910. De pijldata voor Nederlands-Limburg en Belgisch-Limburg zijn verschillend (zie tabel 8 in bijlage III) omdat de volkstellingen in Nederland en België op verschillende data zijn gehouden. Deze laatste opmerking geldt ook voor de grafieken 6 en 7. Tabel 8 geeft de cijfers in percentages die de basis voor deze grafieken vormden nog eens precies aan.

Grafiek 5. De relatieve deelname aan het lager onderwijs in Nederlands-Limburg en Belgisch-Limburg

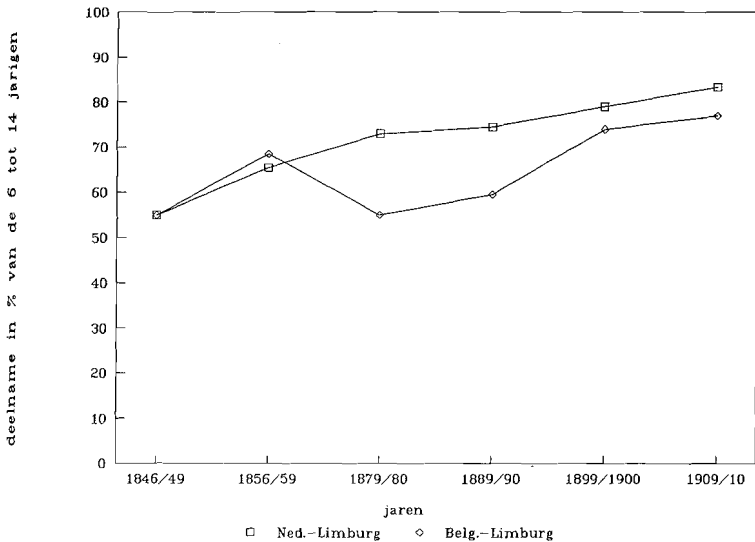
Omstreeks het midden van de eeuw, tot 1856/59, is er nauwelijks verschil in participatiegraad. Dat wordt in het derde kwart van de eeuw wel anders. Van de Belgisch-Limburgse jeugd bleef rond 1880 precies een derde thuis. In Nederlands-Limburg was dat een kwart. Tien jaar later was daar niet de geringste verbetering in gekomen. Integendeel, de participatie was gedaald. Rond het begin van de twintigste eeuw had men elkaar weer bijna gevonden. Het verschil voor de totale jeugd was in 1900 nog maar twee procentpunten; tien jaar later was het weliswaar iets meer, maar in beide provincies bleek de deelname licht toegenomen.

Grafiek 6. De relatieve deelname van jongens aan het lager onderwijs in Nederlands-Limburg en Belgisch-Limburg

De oorzaak zat niet bij de jongens. In 1879/80 ging een vrijwel even groot deel van de Belgisch-Limburgse jongens tussen zes en veertien jaar naar school als van de Nederlands-Limburgse jongens. Daarvóór en daarna zijn de fluctuaties wel opmerkelijk, maar niet erg aanzienlijk. In 1856/59 en 1889/90 had Nederlands-Limburg de leiding, maar in 1899/1900 was het omgekeerd. De verschillen zijn van dat moment af niet meer significant. Ook in de jaren 1856/59 en 1889/90 zijn ze zo beperkt dat het moeilijk zal zijn ze te verklaren.

Grafiek 7. De relatieve deelname van meisjes aan het lager onderwijs in Nederlands-Limburg en Belgisch-Limburg

Heel anders is het met de meisjes gesteld. Tot 1856/59 waren dat weliswaar geen trouwe schoolbezoeksters - in beide provincies bleef een derde tot de helft thuis -, maar de provinciegrens speelde hoegenaamd geen rol. Rond 1880 was het onderscheid plotseling dramatisch groot. In Belgisch-Limburg bleef bijna de helft thuis, in Nederlands-Limburg net iets meer dan een kwart. Pas rond de eeuwwisseling kwam er verandering in. Aan weerszijden van de grens volgden zo'n vier van de vijf meisjes onderwijs. Het verschil tussen jongens en meisjes was in beide provincies verdwenen.

Het vermoeden dat de schoolwetgeving daarvoor aansprakelijk was, werd niet bewaarheid. Noch de Belgische schoolstrijd, noch de trage invoering van de leerplicht in Nederland deden veel terzake. Het onderzoek zal moeten worden voortgezet door sociaal-culturele en economische factoren tegen het licht te houden. Daarvoor zullen heel andere typen bronnen moeten worden bestudeerd dan bij deze eerste verkenning kon gebeuren.

Bijlage I. Nederlands-Limburg

Tabel 2. Deelname van leerlingen aan het lager onderwijs in Limburg

jaar	deelname			aantal 6-14-jarigen			in %		
	totaal	jongens	meisjes	totaal	jongens	meisjes	totaal	jongens	meisjes
1848	18880	10262	8618						
1849	21195	11794	9401	35057	17968	17089	60.45	65.63	55.01
1850	21731	12100	9631						
1851	22360	12207	10153						
1852	22738	12391	10347						
1853	24448	13263	11185						
1854	24435	13752	10683						
1855	23443	13230	10213						
1856	23852	13268	10584						
1857	24868	14119	10749						
1858	24378	13027	11351						
1859	24804	13598	11205	34978	17836	17142	70.91	76.23	65.36
1860	24007	13206	10801						
1861	22941	12651	10290						
1862	24550	13402	11148						
1863	25091	13601	11490						
1864	25236	13504	11732						
1865	25949	14031	11918						
1866	26402	14086	12316						
1867	26457	14152	12305						
1868	26251	13893	12358						
1869	27696	14727	12969	36951	18788	18163	74.95	78.38	71.4
1870	27632	14712	12920						
1871	27627	14621	13006						
1872	28035	14883	13152						
1873	29005	15236	13769						
1874	28697	14968	13729						
1875	29984	15600	14384						
1876	30243	15700	14543						
1877	30975	16135	14840						
1878	31098	16086	15012						
1879	31587	16302	15285	41840	20953	20887	75.49	77.8	73.17
1880	31688	16518	15170						
1882	31865	16528	15337						
1883	32558	16872	15686						
1884	32812	17062	15750						
1885	34213	17641	16572						
1886	34485	17819	16666						
1887	34617	17758	16859						
1888	35166	17900	17266						
1889	35316	18001	17315	47085	23836	23249	75	75.52	74.47

jaar	deelname			aantal 6-14-jarigen			in %		
	totaal	jongens	meisjes	totaal	jongens	meisjes	totaal	jongens	meisjes
1890	35426	18124	17302						
1891	35705	18071	17634						
1892	35179	18245	16934						
1893	36593	18546	18047						
1894	36771	18532	18239						
1895	37049	18849	18200						
1896	37909	19290	18619						
1897	38210	19384	18826						
1898	38325	19563	18762						
1899	38309	19343	18966	49170	25096	24074	77.91	77.07	78.78
1900	38652	19374	19278						
1901	39574	19729	19845						
1902	42533	21168	21365						
1903	43623	21670	21953						
1904	44732	22215	22517						
1905	45622	22598	23024						
1906	46703	23145	23558						
1907	47484	23537	23947						
1908	48887	24307	24580						
1909	50126	25063	25063	61067	31004	30063	82.08	80.83	83.36
1910	51261	25533	25728						
1911	52693	26336	26357						
1912	54005	26915	27090						
1913	55028	27468	27560						

Tabel 3. Deelname van leerlingen aan het lager onderwijs in Limburg, ongecorrigeerde en gecorrigeerde cijfers (1877-1899)

	niet gecorrigeerde cijfers		gecorrigeerde cijfers	
	geen specificatie naar leeftijdsgroep		geen specificatie naar leeftijdsgroep	
	totaal leerlingen		totaal leerlingen	
jan.1877	30975		30811	
dec.1878	31098		30996	
dec.1879	31587		31509	
dec.1880	31688		31600	
jan.1882	31865		31888	
jan.1883	32558		32543	
jan.1884	32812		32834	
jan.1885	34213		34218	
jan.1886	34485		34555	

niet gecorrigeerde cijfers		gecorrigeerde cijfers	
		6- tot 12-jarigen	
totaal leerlingen		totaal leerlingen	
jan.1887	28386	dec.1886	28544
jan.1888	28790	dec.1887	28904
jan.1889	29310	dec.1888	29411
jan.1890	29413	dec.1889	29528
jan.1891	29764	dec.1890	29883
jan.1892	28827	dec.1891	29967
jan.1893	30283	dec.1892	30366
jan.1894	30268	dec.1893	30355
jan.1895	30498	dec.1894	30573
jan.1896	31074	dec.1895	31149
jan.1897	30985	dec.1896	31064
jan.1898	31343	dec.1897	31422
jan.1899	31577	dec.1898	31660
jan.1900	31773	dec.1899	31860

Tabel 4. Overzicht van de deelname van leerlingen van 12 jaar en ouder aan het dagonderwijs in % van het totaal aantal leerlingen

jaar	jongens 12 e.o.	meisjes 12 e.o.	totaal 12 e.o.	totaal leerlingen	in % van het totaal aantal leerlingen
1862	2216	1326	3442	24550	14.02
1872	2278	1951	4229	28035	15.08
1882	2741	2687	5428	31865	17.03
1892	2677	3338	6015	35179	17.09
1902	4213	4550	8763	42533	20.60
1912	4789	5087	9876	54005	18.28

Tabel 5. Leerlingen beneden de zes jaar

jaar	jongens	meisjes	totaal	totaal in %
1862	695	564	1259	5.1
1863	655	581	1236	
1864	625	664	1289	
1865	671	690	1361	
1866	602	646	1248	
1867	597	605	1202	
1868	580	629	1209	
1869	623	704	1327	
1870	650	651	1301	
1871	659	689	1348	
1872	626	704	1330	4.7
1882	261	521	782	2.4
1892	140	197	337	0.9

Tabel 6. De bewaarscholen (ook enkele leerlingen van 6 jaar en ouder)

jaar	aantal leerlingen	aantal scholen
1853	900	
1860	1512	23
1870	3156	32
1880	4133	45
1890	5110	50
1900	6307	57

Bijlage II. Belgisch-Limburg

Tabel 7. Deelname van leerlingen aan het lager onderwijs in Belgisch-Limburg

jaar	deelname			aantal 17-14-jarigen			in %		
	totaal	jongens	meisjes	totaal	jongens	meisjes	totaal	jongens	meisjes
1845	16881	9426	7455						
1846	17966	10039	7927	25762	13346	12416	69.73	75.22	63.84
1847	17803	9936	7867						
1848	18178								
1849	19717	10894	8823						
1850	20444	11230	9214						
1851									
1852	20887	11199	9688						
1853	21525	11398	10127						
1854	21001	11225	9776						
1855	21183	11043	10140						
1856	21352	11087	10256	26585	13693	12892	80.31	80.96	79.55
1857									
1858	22843	11947	10896						
1859									
1860	21273								
1861	21617								
1862	22467	11884	10583						
1863	22497	11859	10638						
1864	22365	11958	10407						
1865	22896	12023	10873						
1866	23347	12139	11208						
1867	23416	12210	11206						
1868	23697	12275	11422						
1869	24344	12511	11833						
1870	24955	12867	12088						
1871	25501	13263	12238						
1872	25413	13209	12204						
1873	26781	13735	13046						
1874	27421	13962	13459						
1875	27333	14022	13311						
1876	27547	14145	13402						
1877	27588	14144	13444						
1878	27452	14819	12633						
1879	23891	14216	9675						
1880				31274	16023	15251	76.39	88.72	63.43*
1881									
1882									
1883									
1884									

jaar	deelname			aantal 17-14-jarigen			in %		
	totaal	jongens	meisjes	totaal	jongens	meisjes	totaal	jongens	meisjes
1885									
1886	25328	14496	10832						
1887	25761	14660	11101						
1888	25504	14391	11113						
1889	26838	14936	11902						
1890	25856	14267	11589	34801	17837	16964	74.29	79.98	68.31
1891	26171	14331	11840						
1892	26856	14867	11989						
1893	26850	14677	12169						
1894	27513	14693	12820						
1895	29812	16058	13754						
1896	30489	16266	14223						
1897	30715	16400	14315						
1898	30749	16361	14388						
1899	31091	16386	14705						
1900	31491	16522	14969	35894	18296	17598	87.73	90.3	85.06
1901	32466	16961	15505						
1902	33246	17247	15999						
1903	33974	17690	16284						
1904	34647	18074	16573						
1905	35571	18485	17086						
1906	36398	18827	17571						
1907	36865	18985	17880						
1908	38235	19727	18502						
1909	39072	20013	19059						
1910	40205	20650	19555	44183	22224	21959	90.99	92.91	89.05
1911	41048	20912	20136						
1912	42168	21375	20793						
1913	42710	21487	21223						

Toelichting bij tabel 7.

1851 De bladzijden in het exposé ontbreken.

1857 en 1859 Er worden andere cijfers gegeven.

1848 en 1859-1862 Er worden geen aparte cijfers betreffende het aantal jongens en meisjes gegeven.

1880 tot 1885 Er worden geen cijfers gegeven. De Rapports triennaux geven alleen opgaven ten aanzien van de leerlingen op communale scholen of geen aparte cijfers voor Belgisch-Limburg in deze periode.

1885 heeft een afwijkende teldatum, daarom heb ik deze cijfers ook weggelaten.

* Voor het berekenen van de procentuele deelname in 1880 heb ik de deelnamecijfers over 1879 gebruikt, omdat de deelnamecijfers over 1880 niet gegeven zijn.

Bijlage III. Nederlands-Limburg en Belgisch-Limburg

Tabel 8. De relatieve deelname van het aantal kinderen in de leeftijd van 6 tot 14 jaar in Nederlands-Limburg en Belgisch-Limburg

jaar	deelname in % van			
	totaal kinderen 6 tot 14 jaar N. Limburg	totaal kinderen 6 tot 14 jaar B. Limburg	totaal kinderen 6 tot 14 jaar N. Limburg	totaal kinderen 6 tot 14 jaar B. Limburg
1849/46	60.5	60.5	35057	29763
1859/56	71	69	34978	30766
1879/80	76	66	41840	36215
1889/90	75	64.5	47085	40119
1899/00	78	76	49170	41455
1909/10	82	78.5	61067	51231

jaar	totaal jongens N. Limburg		totaal jongens B. Limburg	
	totaal jongens N. Limburg	totaal jongens B. Limburg	totaal jongens N. Limburg	totaal jongens B. Limburg
1849/46	65.5	65	17968	15382
1859/56	76	70	17836	15794
1879/80	78	77	20953	18514
1889/90	75.5	69.5	23836	20559
1899/00	77	80	25096	21113
1909/10	81	78	31004	25905

jaar	totaal meisjes N. Limburg		totaal meisjes B. Limburg	
	totaal meisjes N. Limburg	totaal meisjes B. Limburg	totaal meisjes N. Limburg	totaal meisjes B. Limburg
1849/46	55	55	17089	14381
1859/56	65.5	68.5	17142	14972
1879/80	73	55	20887	17701
1889/90	74.5	59.5	23249	19560
1899/00	79	74	24074	20342
1909/10	83.5	77	30063	25326